

ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΣΤΗΝ ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΚΥΚΚΟΥ

Σεβασμιώτατε Μητροπολίτα Κύκκου και Τηλλυρίας κ. κ. Νικηφόρε,
σεβαστοί Πατέρες,
άγαπητοί συνάδελφοι,
κυρίες και κύριοι.

Ο σημερινός προσκυνητής αλλά και ο έρευνητής της ονομαστότερης Μονής και του διασημότερου προσκυνήματος της Κύπρου βρίσκεται μπροστά σ' ένα φαινομενικό παράδοξο: Μπορεί κανείς να μην αμφισβήτησε ποτέ σοβαρά την παράδοση για την ίδρυσή της επί αυτοκράτορος Αλεξίου Α' Κομνηνού, γύρω στις αρχές του 12ου αιώνα· όμως, αν εξαιρέσουμε πώς γνωρίζουμε, κατά προσέγγιση έστω, τη μορφή του σεπτου παλλαδίου της Μονής, τίποτε άλλο δεν μάς είναι με βεβαιότητα γνωστό για το βυζαντινό μοναστήρι και για τα αρχικά του ιερά κειμήλια! Ο Χρόνος-Κρόνος έπαιξε καταλυτικό ρόλο με τρεις άλλεπάλληλες καταστροφές από πυρκαγιά (1365, 1541, 1751), οι γραπτές πηγές είναι πολύ φειδωλές. Με άλλα λόγια, ο εύλαβής προσκυνητής αλλά και ο επιστήμονας χρειάζεται να προσφύγουν στη φαντασία τους, για να συμπληρώσουν τη βυζαντινή εικόνα του περίπυστου κυπριακού προσκυνήματος στην Ανατολική Μεσόγειο. Κατά τα άλλα, πρέπει ν' αρκεσθούν σε μεταγενέστερα κτίσματα και ιερά κειμήλια, κυρίως της εποχής της Τουρκοκρατίας. Όμως ας μη παραξενευόμαστε: Αυτή είναι ή εικόνα και αρκετών άλλων σεπτών βυζαντινών μονών του νησιού, όπως των Σταυροβουνίου, Μαχαιρά, Αγίου Σπυρίδωνος, Αποστόλου Ανδρέου, Αγίου Νικολάου Γάτων, Αγίας Μονής ή Ίερέων κλπ., και αυτή ή τρικυμισμένη ιστορία τους δείχνει με ενάργεια τον Γολγοθά αυτών του τόπου μέσα από αιώνες ατέλειωτης σκλαβιάς. Αυτό αναδύεται και από τις σελίδες του επιβλητικού, καλαισθητού τόμου, που παρουσιάζεται απόψε ενώπιον του φιλομόναχου και φιλότεχνου κοινού αλλά και των ειδημόνων.

Ακολουθώντας τη σειρά των κειμένων για τα αρχαιολογικά του μοναστηριού, πού μου έγινε ή τιμή να μου ανατεθεί ή παρουσίασή τους, αρχίζουμε με τό εύσυνοπτο κεφάλαιο για την αρχιτεκτονική του, γραμμένο από τή Δρα Νάσω Χρυσοχού, ή όποια επί σειρά έτών ασχολείται ευδόκιμα με την οικοδομική ιστορία της Μονής και των μετοχιών της. Από εδώ προκύπτει πώς είναι μάταιο να εικοτολογούμε για την αρχική μορφή του Καθολικού και των λοιπών κτισμάτων συνοδείας, αφού οι πηγές σιωπούν·

τό μόνο πού θά μπορούσαμε εὐλογα νά ὑποστηρίξουμε, εἶναι ὅτι τό Καθολικό, ἀκολουθώντας τή γενική ροπή τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτισμάτων τοῦ Τροόδου, ἴσως ἀπέκτησε νωρίς ἐπικλινή ξυλοστέγη, γιά τήν καταγωγή τῆς ὁποίας, παρά τίς συσσωρευόμενες ἐργασίες καί ὑποθέσεις, φαίνεται ὅτι ἡ τελευταία λέξη δέν ἔχει εἰπωθεῖ ἀκόμη. Τό σκοτάδι ἐξακολουθεῖ νά καλύπτει τή μορφή τῆς βυζαντινῆς φάσης τῆς μονῆς.

Μιλήσαμε ἤδη γιά τήν τρίτη, καταστροφική πυρκαγιά τοῦ 1751, πού ἐξαφάνισε τό τότε ὑπάρχον Καθολικό. Τύχη ἀγαθή ὡστόσο μᾶς ἐπιτρέπει νά ἔχουμε μιάν ἀμυδρή ἰδέα γιά τοῦτο, καί αὐτό τό ὀφείλουμε στόν ἀκαταπόνητο Ρῶσο ἱερομόναχο Βασίλειο Γρηγόροβιτς Μπάρσκυ, πού μεταξύ τῶν ἐτῶν 1726-1736 ταξίδεψε τέσσερις φορές στό Νησί καί μᾶς ἄφησε ἓνα πολύτιμο, ἀναλυτικό ἡμερολόγιο μέ ἐξαιρετικῆς ποιότητας σχέδια, συχνά ἀναντικατάστατη πηγή γιά ἐξαφανισμένα ἢ βαρέως ἀλλοιωμένα μνημεῖα. Ἀπό τή σχετική περιγραφή του λοιπόν, πού ἀφορᾷ τό μοναστήρι ὅπως ἦταν πρὶν τήν τελειωτική πυρκαγιά ἀλλά μετά τή δεύτερη πυρκαγιά τοῦ 1541, προκύπτει ὅτι τό Καθολικό ἦταν τότε μιά θολοσκεπῆς τρουλλαία βασιλική, καλυμμένη μέ ξυλοστέγη πού ἔκανε ἀθέατο τόν τρουῦλλο ἀπέξω, ὅπως τό βλέπουμε λ.χ. μέχρι σήμερα στήν Παναγία τοῦ Ἄρακα ἢ στόν Ἅγιο Νικόλαο τῆς Στέγης. Ἐπιπλέον, τό ἐσωτερικό ἦταν κατάγραφο μέ τοιχογραφίες, ἄγνωστο ὅμως ποίου ζωγράφου καί σέ τί ὕφος. Ὁ Μπάρσκυ δέν ἀφήνει ἀσχολίαστο τό γεγονός, πῶς τό Καθολικό δέν βρισκόταν στό κέντρο τοῦ περιβόλου, ὅπως εἶναι ὁ κανόνας στίς καθαρὰ βυζαντινοῦ τύπου μονές (λ.χ. τοῦ Ἁγίου Ὁρους), ἀλλά κατελάμβανε καί τότε τή βόρεια πλευρά του, ὅπως συμβαίνει σέ μονές τοῦ δυτικοῦ τυπικοῦ, πράγμα ὄχι ἀσύνηθες καί σέ Ὁρθόδοξες στήν Λατινοκρατούμενη Ἀνατολή. Τέλος, ὁ φιλόκαλος ἱερομόναχος ἐγκωμιάζει τήν εὐρυθμία καί τόν πλοῦτο τοῦ καθολικοῦ, τήν ἐξοχη τοποθεσία, τό ἀπαράμιλλο νερό, τήν ἐγκάρδια φιλοξενία καί, διόλου ἔσχατο βεβαίως, τό αὐστηρό ἦθος τῶν μοναζόντων.

Τό σημερινό Καθολικό, ὅπως τό περιγράφει ἀναλυτικά καί ἡ φίλη Δρ. Χρυσοχοῦ, εἶναι μιά τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, ἀκολουθεῖ δηλαδή τόν τύπο πού κυριαρχεῖ στόν ἑλληνορθόδοξο χῶρο κατά τόν 17ο/18ο αἰώνα, ἐποχή ἀκμῆς καί ἀνόδου ἔναντι τοῦ Ὀθωμανοῦ κατακτητῆ. Τήν τωρινή ἀνακαίνιση, μέ εὐρεία ἀνάπλαση καί ἀναχρησιμοποίηση παλαιῶν χώρων καί τήν ἀνειμένη χειρὶ χρήση εὐάρεστου βυζαντινίζοντος ζωγραφικοῦ καί γλυπτικοῦ διακόσμου, ἀποκαλυπτικά εὐγλωττη γιά τήν εὐημερία τῆς Μονῆς, τήν ὀφείλουμε στήν πεφωτισμένη ἡγουμενία τοῦ σημερινοῦ της Ποιμενάρχη.

Ἄς μποῦμε τώρα στό ἐσωτερικό τοῦ Καθολικοῦ καί ἄς συνεχίσουμε μέ τό ἐντυπωσιακό, ξυλόγλυπτο τέμπλο καί τόν στολισμό του μέ ἱερές εἰκόνες. Ὁ φίλος Δρ. Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου μᾶς πληροφορεῖ μετά ἀπό ἐπισταμένη ἔρευνα, πῶς πρόκειται βασικά γιά ἔργο τοῦ 1755, μέ ἐπισκευές τό 1822 (προφανῶς ὑπέστη βανδαλισμούς ἀπό τοὺς Τούρκους μετά τήν ἥρωική ἐξέγερση τοῦ 1821). Ὡστόσο – καί ἐπιτρέψατέ μου νά συμμαρισθῶ τά αἰσθήματά του – καταγράφει μέ δυσφορία τήν

όλική επιχρύσωση του 1995, που είχε ως αποτέλεσμα όχι πάντα ευτυχείς μετατροπές, εάν όχι και πιθανή απώλεια μερικών στοιχείων.

Δέν μᾶς διασώθηκε τό ὄνομα τοῦ τεχνίτη πού κατασκεύασε τόν 18ο αἰώνα τό πλούσιο αὐτό τέμπλο, ὅμως τό χέρι του ἀναγνωρίζεται καί σέ ἄλλα εἰκονοστάσια, λ.χ. τῆς Φανερωμένης στή Λευκωσία καί τῆς Μονῆς Χρυσορρογιατίσσης, ὅπως ἐπεσήμανε ἤδη ἡ φίλη Δρ. Μαρίνα Κυριακίδου στήν πρόσφατη διατριβή της γιά τά κυπριακά τέμπλα τῆς Τουρκοκρατίας. Εἶναι ἀξιοσημείωτο, ὅτι στά θωράκια ἐναλλάσσονται ἡ γλυπτική μέ τή ζωγραφική καί εὐχομαι γρήγορα νά γίνουν ἀντικείμενο ἀναλυτικῆς ἐξέτασης καί ἐρμηνείας.

Ἡ φίλη συνάδελφος Ἀρχαιολόγος στή Σχολή Ἀρχιτεκτόνων στό Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο κ. Μαρία Ἀσπρᾶ-Βαρδαβάκη ἀφιερώνει μακροσκελές καί ἐμβριθές κεφάλαιο στίς εἰκόνες τοῦ τέμπλου, πού σήμερα παρουσιάζονται ὡς μωσαϊκό ποικίλων ἐποχῶν καί τεχνοτροπικῶν τάσεων. Ἐκθέτει πρῶτα μέ ἐπάρκεια καί πειστικότητα τά τῆς θαυματουργῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας τῆς Κυκκώτισσης· ἐδῶ δράττομαι τῆς εὐκαιρίας νά συνομολογήσω, ὅτι χάρις στόν πολυετή κόπο τοῦ ἐκ Κύπρου φίλου καί συναδέλφου Καθηγητῆ Κώστα Κωνσταντινίδη κατέχουμε πλέον σήμερα, μέσω τῆς πολύτιμης καί πολυσέλιδης ἐκδοσῆς του γιά τή *Διήγηση* τῆς θαυματουργῆς εἰκόνας, στέρεο ἔδαφος γιά κάθε μελλοντική ἔρευνα. Ἀντιστοίχως στήν ἐπιβλητική σύνοψη τῆς τέχνης τῆς Κύπρου κατά τή βυζαντινὴ ἐποχή, πού ὀφείλουμε στόν μόχθο τοῦ φίλου συν. Δρος Χαράλαμπου Χοτζάκογλου, χρωστᾶμε τήν πληρέστερη σύνοψη τοῦ σημερινοῦ status τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας γιά τήν περιώνυμη εἰκόνα.

Ἄν προχωρήσουμε στίς ὑπόλοιπες εἰκόνες, ἀσφαλῶς ἀνήκει στήν κα Ἀσπρᾶ-Βαρδαβάκη πρόσθετος ἔπαινος, διότι γιά πρώτη φορά, ἂν δέν κάνω λάθος, κατέταξε ρητά τή σειρά τῶν Ἀποστολικῶν, μαζί μέ ὀρισμένες ἀπό τίς δεσποτικές, στά προϊόντα τῆς κυπροαναγεννησιακῆς ζωγραφικῆς τοῦ 16ου αἰώνα, πού μᾶς χάρισε πολύ μεγαλύτερο μεγάλο ἀριθμό τοιχογραφιῶν καί εἰκόνων σέ ὅλο τό Νησί ἀπ' ὅσο νομίζαμε μέχρι πρό ὀλίγου· αὐτό τουλάχιστον ἀποδεικνύεται ἀπό τήν πρόσφατη διατριβή τοῦ φίλου Δρος Ἰωάννη Ἡλιάδη, Διευθυντῆ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου τοῦ Ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'. Παραμένει βέβαια ἀνοιχτό τό ἐρώτημα, ἂν αὐτές οἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου ἀνήκαν ἀρχικά ἐδῶ ἢ ἦλθαν ἀπό ἄλλοῦ. Ἡ ἐρευνήτρια σημειώνει ὅτι οἱ ἀμέσως ἐπόμενες εἰκόνες εἶναι μεταγενέστερες κατά δύο αἰῶνες, ὅταν ἔγινε τό σημερινό τέμπλο μετά τήν τρομερή πυρκαγιά τοῦ 1751. Ὄνόματα ζωγράφων σεβαστῶν στήν ἐποχή τους κοσμοῦν πολλές ἀπό αὐτές, ἀντιγράφοντας συχνά δυτικά χαρακτηριστικά, φαινόμενο συνηθέστατο καθ' ὅλη τήν Τουρκοκρατία στόν Ὀρθόδοξο κόσμο, μέ ἀποτέλεσμα νά εἰσάγονται διά τῆς ἀγιογραφίας ιδέες ξένες πρὸς τήν Παράδοση. Ἡ σειρά ντόπιων καί ἄλλων Ἑλλήνων ζωγράφων καταλήγει στά ἔργα τοῦ ὀνομαστοῦ γιά τό ἰδιόρρυθμο ὕφος του Κρητικοῦ Ἰωάννου Κορνάρου, πού φρονοῦμε ὅτι ἐκπροσωπεῖ στό Νησί τήν ἐκφάνση τοῦ καθ' ἡμᾶς Διαφωτισμοῦ, ὅπως μᾶς δόθηκε ἡ εὐκαιρία ν' ἀναλύσουμε στήν ἐπί θύραις *Ἱστορία τῆς Κύπρου ἐπί*

Τουρκοκρατίας τοῦ Ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄. Ἄς ὑπενθυμίσω ὅτι στὸν ἴδιο παραγωγικότατο ζωγράφο χρωστᾶμε τίς λίγες ἀλλὰ σημαντικές ἀπὸ πλευρᾶς σηματομενων τοιχογραφίες στὸ Ἱερό Βῆμα τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς μας, ὅπως ἐξέθεσε ἀλλοῦ ἀναλυτικά ἢ ἴδια ἐρευνήτρια (καί θά ἦταν χρήσιμο νά εἶχε συμπεριληφθεῖ περιληπτικά ἢ συμβολή της αὐτή, ὥστε νά ἔχομε πληρέστερη εἰκόνα τοῦ διακόσμου τοῦ κυρίως ναοῦ τῆς Μονῆς). Τά ὑπόλοιπα ἀγιογραφικά ἔργα, ὅσα σώζονται σήμερα στὸ ναό, ἀναμένουν τὸν συστηματικό μελετητή τους. Γεγονός παραμένει, ὅτι καί στήν Κύπρο τά μεγάλα θρησκευτικά κέντρα ἐλκύουν ὡς μαγνήτης τοὺς ταλαντούχους καλλιτέχνες.

Τὸ ἐκτενές, ἐπιμελῶς τεκμηριωμένο κεφάλαιο γιά τά χρυσοκέντητα ἄμφια τῆς Μονῆς ἀπὸ τῆ φίλη Δρα Μαρία Πέτσα-Σταύρου, Διευθύντρια τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, εἶναι ὁ κρίκος πού συνδέει τὸ περιεχόμενο τοῦ Καθολικοῦ μέ τοὺς θησαυροὺς τοῦ Μουσείου τῆς Μονῆς. Τὸ εὐπαθές ὑλικὸ ὑπέκυπτε εὐκολώτερα στίς πυρκαγιές, τὴν ὑγρασία, τὴ φθαρτικὴ δράση τοῦ σκώρου, ὥστε νά μὴν ἔχουν διασωθεῖ ἱερά ἄμφια παλαιότερα τοῦ 18ου αἰῶνος. Ὁ προσεκτικὸς ἐπισκέπτης θά διακρίνει τὴν ἀκτινοβολία τῆς Μονῆς σέ παμβαλκανικὸ (μέχρι τὴ Ρωσία) καί μεσανατολικὸ ἐπίπεδο, ἀφοῦ θά συναντήσουμε ἔργα τῶν περιφημοτέρων κεντητριῶν τῆς ἐποχῆς τους, ὅπως τῆς Δεσποινέττας τὸν 18ο καί τῆς Κοκκῶνας καί τῆς Γρηγορίας τὸν 19ο αἰῶνα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ καί τὴν παλαιότερη σωζόμενη *σκέπη* γιά τὴν Κυκκώτισσα, ἀφιέρωμα τοῦ ἡγεμόνα τῆς Γεωργίας. Μέ τὴν ἐρευνα καί ἀνάλυση τῆς Δρος Πέτσα τίθενται οἱ βάσεις γιά τὴν ἀνίχνευση ἐργαστηρίων ἐκκλησιαστικῆς κεντητικῆς στὸ ἴδιο τὸ Νησί, ἂν ὄχι στήν ἴδια τὴ Μονή, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ ἀντίστοιχα παραδείγματα σέ μεγάλα μοναστικά κέντρα στήν Ἑλλάδα.

Τὸ λιγότερο ἐκτενές κεφάλαιο γιά τοὺς χειρόγραφους κώδικες τῆς Μονῆς ἀπὸ τὸν φίλο Δρα Ἀνδρέα Γιακόβλεβιτς ἀφορᾶ ὡς πρὸς τὴ διακόσμησή τους τὸν ἱστορικὸ τῆς τέχνης / ἀρχαιολόγο. Ὡστόσο, ὅπως γνωρίζουμε, λείπουν μελέτες ὑποδομῆς εἰδικῶν γιά τὴ διακόσμηση τῶν χειρογράφων στὸ Νησί κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, εὐχόμεστε δέ σύντομα ν' ἀρχίσει μία τέτοια ἐρευνα.

Τὴ μερίδα του λέοντος, τουλάχιστον ἀπὸ πλευρᾶς παράθεσης ὑλικοῦ, διεκδικεῖ τὸ πλούσιο Μουσεῖο τῆς Μονῆς, πού τά ἐκθέματά του παρουσιάζει ὁ συνεκδότης τοῦ τόμου, ὁ φίλος Διευθυντῆς του Στέλιος Περδίκης. Καταρχὴν, ἐκθέτει τὸ σκεπτικὸ πού κυριάρχησε γιά τὴν κατασκευή τοῦ πολυτελοῦς Μουσείου, ὥστε τοῦτο νά ὑποβοηθεῖ σέ νοητὴ ἀνάπλαση τῆς μεγαλοπρέπειας μιᾶς βασιλικῆς στά μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς ἀχανοῦς ἔκτασης τῆς Βυζαντινῆς Ἀυτοκρατορίας στήν ἐποχὴ τοῦ ἀδιαίρετου ἀκόμη Χριστιανισμοῦ – ὄχι μόνο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, θά μοῦ ἐπιτραπεῖ νά

υπογραμμίσω, διότι κάτι τέτοιο θά συρρίκνωνα ἀνορθόδοξα τὴν οἰκουμενικότητα τῆς Ὀρθοδοξίας! Ὑπενθυμίζονται τὰ λόγια δύο μεγάλων, ὀρθοδόξων ἐρευνητῶν τοῦ Βυζαντίου, τοῦ Ἀριστείδου Παπαδάκη καὶ τοῦ ἀοιδίου πατρὸς Ἰωάννου Meyendorff: *Ἡ Ὀρθόδοξη Καθολικὴ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ δὲν ἔγινε ποτέ “ἐθνικὴ” Ἐκκλησία, ὅπως συνέβη μὲ πολλές ἄλλες τοπικὲς χριστιανικὲς κοινότητες στὴν Ἀνατολή.* Παρατίθεται σημαντικό μέρος τοῦ ἐκθεσιακοῦ ὑλικοῦ, πού προέρχεται εἴτε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Μονὴ καὶ τὰ πολυάριθμα μετόχια τῆς εἴτε ἀπὸ ἄλλα κυπριακὰ μνημεῖα (ὅπως λ.χ. οἱ σημαντικότες, ἀποσπασματικὰ σωζόμενες τοιχογραφίες ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀντώνιο Κελλιῶν Λάρνακας ἢ οἱ πολύτιμες βυζαντινὲς εἰκόνες ἀπὸ τὸν Μουτουλλᾶ), εἴτε τέλος, χάρις στὴ γενναιοδωρία τοῦ σεπτοῦ Ἱεράρχου τῆς κ. Νικηφόρου, ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη νόμιμη ἀγορά, μὲ προτεραιότητα σὲ ἔργα κυπριακῆς καταγωγῆς. Τὸ συνοδευτικὸ κείμενο κατατοπίζει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὶς ἐπιμέρους ἐνότητες, ὥστε νὰ εὐχεται κανεὶς νὰ κρατήσουμε τὸ ταχύτερο δυνατὸν στὰ χέρια μας τὸν ἀναλυτικό-ἐπιστημονικὸ κατάλογο τῶν ἐκθεμάτων! Ἀπὸ τὸν μεγάλο ὄγκο τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ θά ἤθελα ἰδιαίτερα νὰ ἐξάρω τὴν πλούσια σειρά ἔργων μικρογλυπτικῆς καὶ ἀργυροχρυσοχοΐας, πού μᾶς διασώζει καὶ πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου σὲ αἰῶνες δισεκτοῦς. Ὅσο γιὰ τὶς εἰκόνες, ἐκτενὲς πεδίο ἀνοίγεται στοὺς ἐπιστήμονες: ἀπὸ πλευρᾶς μου θά ἐπισημάνω τοῦτο μόνον, πὼς ἐξακολουθεῖ νὰ μέγοιτεῦει καὶ νὰ μοῦ ἐξάπτει τὸ ἐνδιαφέρον, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, ἡ παρακολούθησις τῶν νέων ἀντιλήψεων πού διαχέονται στὸ κυπριακὸ περιβάλλον ἀπὸ ἔργα πού δὲν ἐγγράφονται στὸν κύκλο τῆς βυζαντινῆς παράδοσης, ὅπως ἡ σειρά ἀπεικόνισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν μυστηρίων.

Σεβασμιώτατε Ἅγιε Κύκκου, σεβαστοὶ Πατέρες, κυρίες καὶ κύριοι,

ἐδῶ τελειώνει καὶ ἡ δική μου πλοήγησις στὸν θαυμαστὸ κόσμον τοῦ Κύκκου καὶ στὴν ἀνά χειρᾶς ἔκδοσις πού ἐπιθυμῶ νὰ εἶναι μία ἀντανάκλασίς του. Καὶ τὸ καταφέρνει σὲ μεγάλο βαθμὸ (δὲν ἔχουμε παρά νὰ τὴν συγκρίνουμε μὲ τὴν ἀνάλογη πρὶν σαράντα ἕνα χρόνια ἐπὶ τοῦ μακαριστοῦ ἡγουμένου Χρυσοστόμου), ἀφοῦ μάλιστα πρόκειται γιὰ ἔργο πού βγῆκε ὑπὸ τὴν ἐγγύησις ἀρτιότητος τῶν εὐφύμως γνωστῶν γιὰ τὴν ποιότητά τους ἐκδόσεων “Μίλητος”. Αὐτὸ δὲν μᾶς ἐμποδίζει βέβαια νὰ εὐχόμεστε νὰ ἰσχύσει καὶ ἐδῶ ἡ σωστὴ ρῆσις, πὼς τὸ καλύτερον εἶναι ὁ ἐχθρὸς τοῦ καλοῦ! Ἄν δηλαδὴ εὐδοθεῖ ὁ πλοῦς αὐτοῦ τοῦ πρόσβαρου, ἐργῶδους καὶ πολυδάπανου τόμου, μπορούμε νὰ ἐλπίζουμε σὲ ἐπανεκδόσις ἐπισημμένη καὶ βελτιωμένη: Μὲ ἀναλυτικὰ κείμενα γιὰ ὅλες τὶς ἐνότητες, μὲ ἐκτενὴ παράθεσις τῶν πηγῶν (ἐξυπακούεται σὲ πολυτονικὴ γραφὴ!), μὲ ἐπαυξημένη φιλολογικὴ ἐπιμέλεια καὶ ἀναλυτικὰ εὐρετήρια, ἐνσωματώνοντας καὶ ἀφομοιώνοντας κριτικὰ ὅλη τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ τὸ νέο ὑλικὸ πού ἔρχεται καθημερινὰ στὸ φῶς, ὅπως αὐτὸ ἀπὸ τὸν πολύτιμο κώδικα τῆς Μονῆς στὴν πρόσφατη, ἀξιομνημόνευτη ἔκδοσις τοῦ σεβαστοῦ Δρος Θεοδώρου Παπαδοπούλλου.

Τό εϋχομαι ἀπό καρδίας καί εἶθε ἡ Χάρις τῆς Παναγίας τοῦ Κύκκου νά μᾶς ἀξιώσει νά τό χαροῦμε σύντομα! Σᾶς εὐχαριστῶ!

Γενέσιον τῆς Θεοτόκου 2010 – Λευκωσία

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΗ

Στήν εξαιρετικά έκτεταμένη βιβλιογραφία περί τῆς Μονῆς Κύκκου προσανατολίζεται ὁ ἀναγνώστης μέσῳ τῶν σχετικῶν ἐπισκοπήσεων καί τῶν ποικίλων δημοσιευμάτων τοῦ Κέντρου Μελετῶν τῆς Ἐδῶ περιοριζόμεστε σέ μερικούς βασικούς τίτλους γιά τήν τέχνη τῆς ἥ ὅποιους ἄλλους μνημονεύσαμε παρεμπιπτόντως.

- ♦ Ἀσπρᾶ-Βαρδαβάκη Μ., “*Χεῖρ ἦν ζωγράφου Κορνάρου Ἰωάννου Κρητός ἐν τῇ Μονῇ τῆς Κύκκου*”, ἐν: Μουσεῖον Ἰ. Μ. Κύκκου (ἐκδ.). *Πρακτικά συνεδρίου “Ἡ Ἰ. Μ. Κύκκου στή βυζαντινή καί μεταβυζαντινή ἀρχαιολογία καί τέχνη”*, σσ. 313-386.
- ♦ Βάρσκυ, βλ. Bars’kyj.
- ♦ Γκιολές Ν., *Ἡ χριστιανική τέχνη στήν Κύπρο*, Λευκωσία [Μουσεῖον Ἰ. Μ. Κύκκου] 2003.
- ♦ Ἡλιάδης Ι. Α., *Ἡ κυπροαναγεννησιακή ζωγραφική: Τό Λατινικό Παρεκκλήσιο τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδιστοῦ στόν Καλοπαναγιώτη καί τά παρεμφερῆ μνημεῖα (ἀνέκδοτη διδακτ. διατριβή)*, τόμοι 2, Πανεπιστήμιο Κύπρου 2008.
- ♦ Ἡλιάδης Ι. Α., “*Ζωγραφική εἰκόνων*”, κεφάλαιο στήν *Ἱστορία τῆς Κύπρου*, τόμ. ΣΤ’, ὑπό ἔκδοση.
- ♦ *Ἱστορία τῆς Κύπρου*, ὑπό τή διεύθυνση Θ. Παπαδοπούλλου, ἔκδοση Ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ’ / Γραφείου Κυπριακῆς Ἱστορίας: Τόμ. Γ’: *Βυζαντινή Κύπρος*, Λευκωσία 2005· τόμ. Δ’+Ε’: *Μεσαιωνικόν βασίλειον - Ἐνετοκρατία*, Λευκωσία 1995-1996· τόμ. ΣΤ’: *Τουρκοκρατία*, ὑπό ἐκτύπωση.
- ♦ Κυριακίδου Μ. Α., *Ἐυλόγητα τέμπλα τῆς Κύπρου τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας (1571-1878): Τά χρονολογημένα καί τά κατά προσέγγιση χρονολογούμενα ἔργα (ἀνέκδοτη διδακτ. διατριβή)*, τόμοι 2, Πανεπιστήμιο Κύπρου 2008.
- ♦ Κωνσταντινίδης Κ. Ν., *Ἡ Διήγησις τῆς θαυματουργῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου Ἐλεούσας τοῦ Κύκκου κατά τόν ἐλληνικό κώδικα 2313 τοῦ Βατικανοῦ*, Λευκωσία [Κέντρο Μελετῶν Ἰ. Μ. Κύκκου / Πηγές τῆς ἱστορίας τῆς Ἰ. Μ. Κύκκου, IV] 2002.
- ♦ Μαραγκοῦ Α. - Γεωργῆς Γ. κ.ᾶ. (ἐπιμ.), *Κύπρος. Ἀπό τήν Ἀρχαιότητα ἕως σήμερα*, Ἀθήνα 2007, σσ. 150-259, 406-461.
- ♦ Μουσεῖον Ἰ. Μ. Κύκκου (ἐκδ.). *Πρακτικά συνεδρίου “Ἡ Ἰ. Μ. Κύκκου στή βυζαντινή καί μεταβυζαντινή ἀρχαιολογία καί τέχνη”*, Λευκωσία 2001.
- ♦ Μπάρσκυ, βλ. Bars’kyj.
- ♦ Παπαγεωργίου Ἀθ., *Οἱ ξυλόστεγοι ναοί τῆς Κύπρου*, Λευκωσία 1975 [ἀνάτυπο ἀναμνηστικοῦ τόμου 50ετηρίδος περιόδ. Ἀπόστολος Βαρνάβας].
- ♦ Παπαγεωργίου Ἀθ., *Εἰκόνες τῆς Κύπρου*, Λευκωσία 1991.
- ♦ Παπαδάκης Ἀρ. - Meyendorff J., *Ἡ χριστιανική Ἀνατολή καί ἡ ἄνοδος τοῦ Παπισμοῦ. Ἡ Ἐκκλησία ἀπό τό 1071 ὡς τό 1453*, μετάφρ. Στ. Εὐθυμιάδης, Ἀθήνα [Μ.Ι.Ε.Τ.] 2003.
- ♦ Παπαδόπουλλος Θ., *Κῶδιξ Μονῆς Κύκκου*, Λευκωσία [Κέντρο Μελετῶν Ἰ. Μ. Κύκκου / Πηγές τῆς ἱστορίας τῆς Ἰ. Μ. Κύκκου, X] 2008.
- ♦ Περδίκης Σ. Κ., *Ἡ Μονή Κύκκου, ὁ Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός καί ὁ τυπογράφος Μιχαήλ Γλυκῆς*, Λευκωσία [Κέντρο Μελετῶν Ἰ. Μ. Κύκκου] 1989.

- ◆ Περδίκης Σ. Κ., *Όδηγός επισκεπτών Μουσείου Ι. Μ. Κύκκου*, Λευκωσία 1997.
- ◆ Στυλιανού, βλ. Bars'kyj.
- ◆ Τριανταφυλλόπουλος Δημ. Δ., *Μελέτες για τή μεταβυζαντινή ζωγραφική. Ένετοκρατούμενη και τουρκοκρατούμενη Ελλάδα και Κύπρος*, Αθήνα 2002.
- ◆ Τριανταφυλλόπουλος Δημ. Δ., “Συνάντηση Όρθόδοξης και Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας στην Κύπρο. Η εκκλησιαστική τέχνη ως μαρτυρία”, “Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ - Κυπριακός Όργανισμός Τουρισμού - Ιταλική Πρεσβεία (έκδ.), *Κύπρος και Ιταλία στην εποχή του Βυζαντίου. Ιστορικές και καλλιτεχνικές μαρτυρίες τής Λατινοκρατίας στην Κύπρο (1191-1571)* [έλληνοαγγλικός κατάλογος έκθεσης], Λευκωσία (Βυζαντινό Μουσείο Ίδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄) 1.6.-30.11.2010, Λευκωσία 2010, σσ. 40-51, 62-63.
- ◆ Τριανταφυλλόπουλος Δημ. Δ., “Είσαγωγή - Έκκλησιαστική και δημόσια αρχιτεκτονική – Μνημειακή και κοσμική ζωγραφική”, κεφάλαια στην *Ιστορία τής Κύπρου*, τόμ. ΣΤ΄, υπό έκδοση.
- ◆ Φεραΐος Χ., *Ξυλόστεγος φραγκοβυζαντινή αρχιτεκτονική τής Κύπρου* (διδακτ. διατριβή), Λευκωσία 2009.
- ◆ Χοτζάκογλου Χ., “Βυζαντινή αρχιτεκτονική και τέχνη στην Κύπρο”, εν: *Ιστορία τής Κύπρου*, τόμ. Γ΄: *Βυζαντινή Κύπρος*, σσ. 465-787 + τόμος πινάκων.
- ◆ Χοτζάκογλου Χ., κεφάλαια περί τέχνης στην *Ιστορία τής Κύπρου*, τόμ. ΣΤ΄, υπό έκδοση.
- ◆ Χρυσόστομος (Ηγούμενος Κύκκου), *Η ιερά βασιλική και σταυροπηγιακή Μονή του Κύκκου*, Κύπρος 1969.
- ◆ Χρυσοχοῦ Ν., *Η αρχιτεκτονική τής όρθόδοξης Μονής τής Παναγίας του Σίντη στην Πάφο. Συμβολή στη μελέτη τής θρησκευτικής αρχιτεκτονικής τής Ένετοκρατίας στην Κύπρο* (άνέκδοτη διδακτ. διατριβή), τόμοι 2, Πανεπιστήμιο Κύπρου 2003.
- ◆ Bars'kyj: Έλληνική από αγγλική μετάφραση από τά ρωσικά: Α. Στυλιανού, *Αί περιηγήσεις του Ρώσσου μοναχού Βασιλείου Βάρσκυ εν Κύπρω, 1727, 1730*, Λευκωσία 1957 [ανάτύπωση από περιοδ. *Κυπριακαί Σπουδαί*]. – Αγγλική μετάφραση από τό ρωσικό πρωτότυπο: Α. D. Grishin, *A Pilgrim's Account of Cyprus: Bars'kyj's Travels in Cyprus*, Altamont N.Y. [Sources for the History of Cyprus, edited by P. W. Wallace & A. G. Orphanides, vol. III] 1996.
- ◆ Grishin, βλ. Bars'kyj.
- ◆ Sophocleous S., *Icons of Cyprus, 7th-20th Century*, Nicosia 1994.
- ◆ Stylianou A. & J., *The painted churches of Cyprus*, Nicosia ^{2[3]}1997.
- ◆ Triantaphyllopoulos D. D., εν: *Byzantinische Zeitschrift* 91 (1998) έως 103 (2010), III. Abteilung, και *Byzantinische Zeitschrift, Supplementum Bibliographicum II*, Stuttgart-Leipzig 1998, σσ. 1-168, σποραδικά [βιβλιογραφικά λήμματα για τήν Κύπρο, σχολιασμένα στην αγγλική ή γερμανική].
- ◆ Weyl-Carr A., *Cyprus and the Devotional Arts of Byzantium in the Era of the Crusades*, Ashgate [Variorum] 2005.

Δ. Δ. Τ.